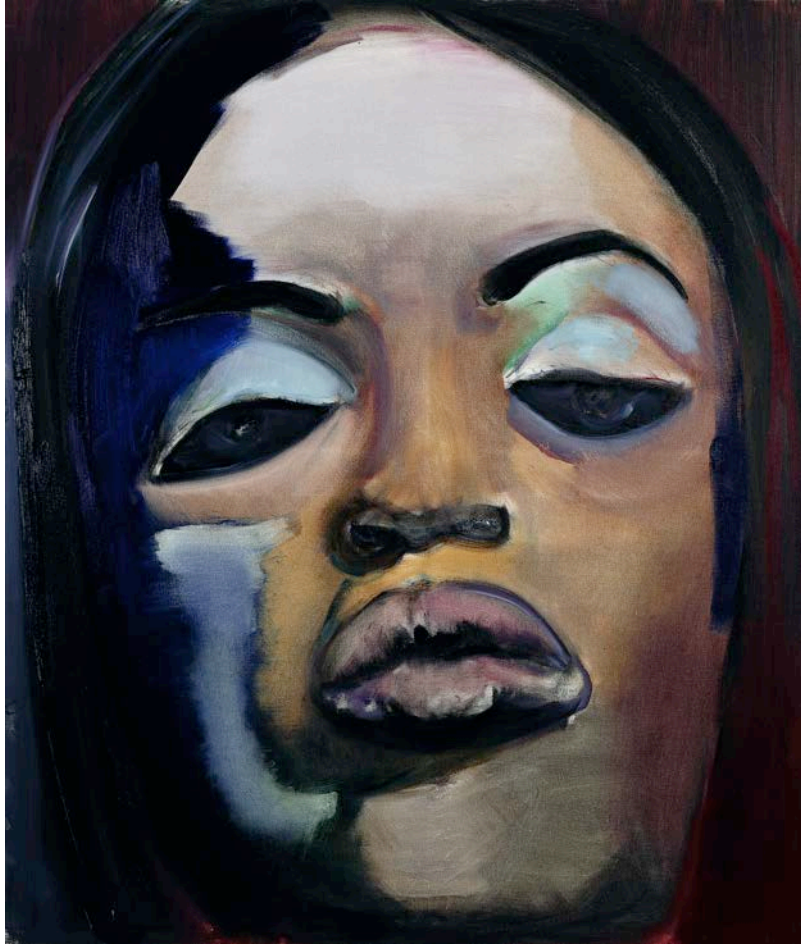

MUSEUM

STEDELIIJK

WHAT
THE
ART?!
BLIK
OPEN
ERS

AMSTERDAM

WHAT THE ART?!

De Blikopeners van het Stedelijk Museum Amsterdam presenteren *What the Art?!*, een origineel en eigentijds tv- en onderwijsprogramma over hedendaagse kunst en vormgeving. In *What the Art?!* onderzoeken zij het werkproces van kunstenaars en vormgevers uit verschillende disciplines van de Stedelijk-collectie. In elke aflevering bezoeken de Blikopeners een door henzelf geselecteerde, toonaangevende kunstenaar of vormgever in zijn of haar atelier. Het gaat om:

- Koos Breukel (fotografie)
- Harmen Liemburg (grafische vormgeving)
- Joep van Lieshout (beeldende kunst)
- Moniker/Luna Maurer (multimedia)
- Marcel Wanders (vormgeving)
- Roderick Hietbrink (video en performance)
- Marlene Dumas (beeldende kunst)

De redactie van *What the Art!?* bestaat uit Blikopeners die de serie niet alleen vormgeven, maar ook presenteren en monteren. De afleveringen worden telkens door andere Blikopeners gepresenteerd. In de aflevering over Marlene Dumas zien we Joe en Janne.

IN DE KLAS

What the Art?! biedt de mogelijkheid om hedendaagse kunst en vormgeving een rol te laten spelen in beeldende kunstlessen voor HAVO/VWO. Kunstenaars bedenken samen met Blikopeners een opdracht, speciaal voor het voortgezet onderwijs, en lichten deze zelf toe.

OP TV

Wordt het uitgezonden? De afleveringen zijn te bekijken op ARTtube.nl en via www.stedelijk.nl/whattheart, inclusief docentenhandleiding en videoboodschappen van de kunstenaars aan de leerlingen.

STEDELIJK MUSEUM AMSTERDAM

Het Stedelijk in Amsterdam is een museum voor moderne en hedendaagse kunst en vormgeving. Scholen bezoeken het Stedelijk om de vaste collectie of tijdelijke tentoonstellingen te bekijken.

Museumdocenten en Blikopeners verzorgen rondleidingen en workshops voor scholen of jongeren in hun vrije tijd. Kijk op

www.stedelijk.nl voor meer informatie over het museum en de collectie.

BLIKOPENERS

Blikopeners zijn jongeren van 15 t/m 19 jaar met een bijbaan bij het Stedelijk en een frisse kijk op kunst. Zij leiden rond, geven advies en hun kritische mening, en organiseren activiteiten en evenementen. Blikopeners hebben diverse achtergronden en volgen verschillende opleidingen. Meer informatie: www.stedelijk.nl/blikopeners. Volg de Blikopeners en hun activiteiten op Facebook, Twitter en Instagram.

MET DE KLAS IN HET STEDELIJK

De meeste jongeren bezoeken het Stedelijk via school. Leerlingen benaderen kunst door te kijken, te vergelijken, vragen te stellen, zelf een mening te verwoorden en te evalueren. Voor alle niveaus, in het bijzonder VMBO, werkt het Stedelijk graag op maat. Kwaliteit en service staan voorop, zo blijkt uit het brede aanbod, de speciale groepsentree en de docentenpas. Met deze pas bezoeken docenten het museum gratis. Bekijk programma's voor het voortgezet onderwijs op www.stedelijk.nl/voortgezetonderwijs

TIP

Het onderwijsprogramma *So You Think You Are an Artist- Marlene Dumas Special* sluit perfect aan bij deze *What the Art?!* aflevering en de docentenhandleiding.

Boek het programma online op www.stedelijk.nl/voortgezetonderwijs

BLIKOPENERTOUR

Blikopeners laten leerlingen in het Stedelijk graag hun favorieten zien en gaan er nóg liever met hen over in gesprek.

DIRECT CONTACT

Bel of mail voor informatie of boekingen:

+ 31 (0)20 573 27 41 (di-vr, 9.00-17.00 uur), educatie@stedelijk.nl

Afbeelding voorpagina:

Marlene Dumas, Naomi, 1995, olieverf op doek, 130 x 110 cm., collectie De Heus-Zomer, copyright Marlene Dumas, foto Peter Cox

INHOUD DOCENTENHANDLEIDING

Beschrijving voor docent	4
Informatie	
▪ Marlene Dumas	5
▪ Portretkunst	6
▪ Werkproces van Marlene Dumas	7
▪ Begrippen	7
Werkvormen en vragen	
▪ Werkvormen	8
▪ Vragen	10
Eindopdracht	11
Nabespreken	12
What The Art?! Extra	12

BESCHRIJVING VOOR DOCENT

Met deze docentenhandleiding kun je één of meerdere lessen vormgeven waarin het werk van Marlene Dumas centraal staat.

Centrale lesdoelen

De leerling kan de belangrijkste kenmerken van de kunstwerken en het werkproces van Marlene Dumas benoemen en begrijpt hoe Marlene Dumas de traditie van de portretkunst vernieuwt. Daarnaast reflecteert de leerling op zijn of haar eigen interpretatieproces en voert de leerling een beeldende opdracht uit waarin hij of zij experimenteert met het maken van onconventionele portretten

Deze handleiding sluit aan bij de examenprogramma van Havo en Vwo Kunst (Algemeen), beeldende vormgeving en TEHATEX:

Examenstof Kunst (Algemeen)

- De kandidaat kan de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving (...) die voorwaardelijk zijn voor adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur
- De kandidaat kan informatie over kunst en cultuur herkennen, benoemen en toepassen om verbanden aan te geven
- De kandidaat kan bij het reflecteren bronnenmateriaal op een adequate wijze hanteren¹

Examenstof beeldende vormgeving

- De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal het beeldend werk van kunstenaars en vormgevers beschrijven, onderzoeken en interpreteren (...).
- De kandidaat kan beeldend werk van kunstenaars en vormgevers onderzoeken in relatie tot het eigen beeldend werk.
- De kandidaat kan eigen beeldend werken werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren.²

Eerst kijken

Bekijk vooraf met de leerlingen *What The Art!?* aflevering over Marlene Dumas. In een aparte videoboodschap geeft Dumas zelf een lesopdracht.

Informatie

Op pagina 5 t/m 7 kun je verdiepende achtergrondinformatie vinden en een korte verklarende begrippenlijst.

Werkvormen

Hier vind je verschillende werkvormen waarmee je het werk van Dumas kunt introduceren en waarmee de leerlingen direct actief aan de slag kunnen.

Vragen

Hier vind je vragen die leerlingen zelfstandig kunnen maken eventueel met behulp van de informatiebladen.

Eindopdracht

De beeldende lesopdracht wordt in de videoboodschap van de kunstenaar beschreven. In deze handleiding vind je aanvullende tips en suggesties voor de uitvoering van de opdracht.

'What the Art?! Extra' biedt links naar aanvullende informatiebronnen.

Bekijk alle *What the Art?!*-afleveringen, videoboodschappen en docentenhandleidingen via WWW.STEDELIIK.NL/WHATTHEART.

Stedelijk Museum Amsterdam. Foto: John Lewis Marshall.

¹ Bron: Examenblad.nl

² idem

³ *Marlene Dumas The Image as Burden*, Tent. Cat. Stedelijk

MARLENE DUMAS

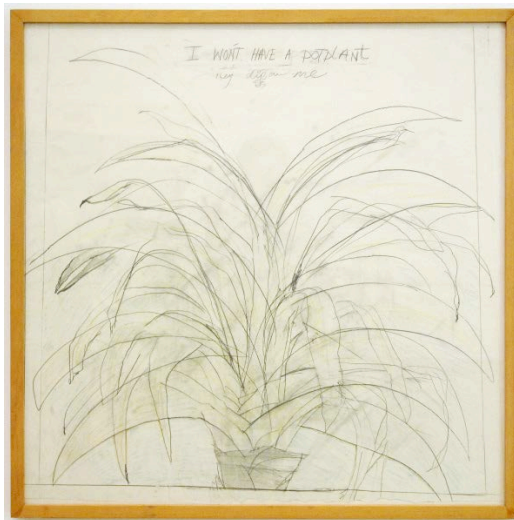
Marlene Dumas, 2014. Foto: Peter Cox.

Marlene Dumas werkt in een traditioneel genre en met traditionele materialen. Ze maakt portretten met olieverf op doek en met inkt op papier. Haar schilderijen en tekeningen zijn echter allerm minst traditioneel. Osama bin Laden heeft bij Dumas uitvergrote zachte gelaatstrekken gekregen en Jezus komt in vele verschillende gedaantes voor. In het oeuvre* van de schilder kom je beroemde personen tegen zoals Amy Winehouse maar ook haar eigen dierbaren zoals haar dochter of oma. Ze schildert en tekent bijna uitsluitend hoofden en lichamen.

Marlene Dumas, Amy - Blue, 2011, olieverf op doek, 40 x 30 cm, National Portrait Gallery, Londen. Verworven in 2011, copyright Marlene Dumas, foto Peter Cox

In haar werk word je vaak als eerste gegrepen door herkenbare beelden. Niet gek, aangezien bestaande beelden (uit de media) vaak het uitgangspunt zijn voor haar schilderijen en tekeningen. Ze gebruikt beelden uit speelfilms, kranten en tijdschriften, de schilderkunst, pornografie en soms foto's die ze zelf heeft genomen. Toch is het lang niet altijd duidelijk wie of wat er precies is afgebeeld. Als kijker kan je het werk 'afmaken' door zelf je betekenis toe te voegen. Een werk van Marlene Dumas kun je zo op veel verschillende manieren uitleggen. In haar werk komen we actuele onderwerpen tegen zoals discriminatie, terrorisme en de positie van de vrouw. Tegelijkertijd behandelen de werken thema's die elk mens raken; liefde, dood, seks, geweld.

Marlene Dumas, I Won't Have a Potplant, 1977, kleurpotlood op papier, 94 x 93 cm, collectie De Ateliers, Amsterdam, copyright Marlene Dumas.

In 1977 tekent ze een plant in een pot, boven aan de grote tekening staat 'I won't have a Potplant'. Dumas is dan net van Kaapstad, Zuid Afrika, naar Amsterdam verhuisd. Ze verbaast zich erover dat zo veel Nederlanders halfdode kamerplanten op straat zetten bij het vuilnis. Marlene Dumas is op een boerderij opgegroeid en na drie jaar op een meisjesschool te hebben gezeten, volgde ze een opleiding aan de kunstacademie in Kaapstad in een tijd van grote politieke onrust door de Apartheid*. In Amsterdam ging ze aan het werk bij 'Ateliers '63', een plek voor jonge getalenteerde kunstenaars. Haar achtergrond, het hebben van twee thuislanden, opgroeien in een door huidskleur verdeeld land, speelt een belangrijke rol in de keuze van haar onderwerpen. Dumas heeft wereldwijd in vooraanstaande musea solotentoonstellingen gehad zoals in het MoMA, het museum voor moderne en hedendaagse kunst in New York. Ook ontving ze belangrijke kunstprijzen, waaronder de Johannes Vermeerprijs, de

belangrijkste prijs van de Nederlandse overheid voor uitzonderlijk artistiek talent.³

PORTRETKUNST

Wat zijn eigenlijk de criteria voor een geslaagd portret? Moet het heel precies lijken? Moet de geportretteerde tevreden zijn? De laatste twee criteria lijken niet belangrijk voor Dumas. Soms herken je in een portret van haar meerdere personen tegelijk of tekent ze van één persoon een aantal heel verschillende portretten.

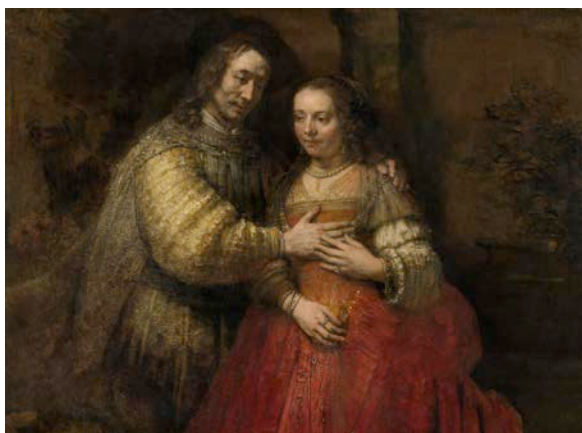

Joseph Paelinck, Portret van Willem I, Koning van Nederland, 1819 olieverf op doek, 227 x 155.5 cm, Amsterdam, Rijksmuseum.

Die vrijheid hadden portretschilders voor het ontstaan van de moderne kunst veel minder, zij waren afhankelijk van hun opdrachtgevers. Een portret van een keizer, koning of paus moest vooral een verheerlijkte weergave van de realiteit zijn. Kijk maar eens naar het portret van Koning Willem I, de eerste Nederlandse koning. De hermelijnen mantel, de kroon en troon én zijn zelfverzekerde blik werken allemaal samen om zijn macht te bevestigen. Toch kennen we in de kunstgeschiedenis ook schilders die heel andere portretten maakten.

³ Marlene Dumas *The Image as Burden*, Tent. Cat. Stedelijk Museum Amsterdam, 2014, p. 19.

In de zeventiende eeuw was Rembrandt een gewild portretschilder onder rijke Amsterdammers. Op het schilderij *Het Joodse Bruidje* zien we een stel dat zich laat portretteren als figuren uit de Bijbel, Isaak en Rebekka.

Het joodse bruidje, gesigneerd en gedateerd 'Rembrandt 16(..)', olieverf op doek, 121,5 x 166,5 cm, Amsterdam, Rijksmuseum

Dit stel moest vluchten uit Jeruzalem vanwege een hongersnood, ze belanden in het land van de Filistijnen waar de koning, Abimilech, heerste. Hij stond erom bekend dat hij knappe vrouwen voor zichzelf inpikte. Uit angst voor de koning besluiten Isaak en Rebekka zich voor te doen als broer en zus. We zien hier het moment waarop ze in het geheim hun liefde aan elkaar laten blijken. Een intieme omhelzing. Het is bijzonder geschilderd. Op de mouw van de man is de verf ontzettend pasteus (dik) aangebracht en later met een spatel bewerkt zodat er diepte ontstaat en een bijzondere glans. Dit schilderij is meer dan alleen een portret van Rembrandts tijdgenoten, het gaat over liefde en genegenheid en over schilderen zelf. Vincent van Gogh moet het hier mee eens geweest zijn toen hij over *Het Joodse bruidje* schreef: "Wil je wel geloven dat ik tien jaar van mijn leven wilde geven als ik hier voor dit schilderij veertien dagen kon blijven zitten met een korst droog brood als voedsel."⁴

Zo zijn portretten van Dumas ook niet zomaar afbeeldingen van mensen. Het werk *Black Drawings* bestaat uit een aantal losse portretten van zwarte mensen gemaakt met zwarte inkt. Op de vraag waarom er alleen maar zwarte mensen op staan, antwoord Dumas: "Waarom niet? Op beroemde schilderijen uit de Westerse kunstgeschiedenis staan zwarte mensen vaak afgebeeld als bedienden (...) Er zijn überhaupt weinig schilderijen van zwarte mensen uit die tijd. Als

⁴ Vincent van Gogh, Brieven aan zijn broeder. Deel 1 (ed. J. van Gogh-Bonger). Mij. voor goede en goedkope lectuur, Amsterdam 1914, p. 43.

racisme werkelijk de wereld uit was, zou niemand ervan opkijken dat je blank niet als de norm ziet." Het werk gaat niet alleen over racisme in de westerse beeldtraditie, maar ook over schoonheid. Tegelijkertijd kun je zeggen dat het, net als bij Rembrandt, ook over het schilderen zelf gaat. Want voor Dumas was het maken van de tekeningen een experiment met het werken met inkt en ze noemt het werk een eerbetoon aan de kleur zwart.⁵

Marlene Dumas, *Black Drawings*, 1991-1992, inkt op papier en leisteen, 230 x 295 cm, De Pont museum voor hedendaagse kunst, Tilburg, copyright Marlene Dumas

Het werk is ontstaan aan de hand van prentbriefkaarten uit het begin van de vorige eeuw. Op de kaarten staan foto's van Afrikaanse mensen die zijn genomen alsof ze een studieobject zijn. Later heeft Dumas ook hedendaagse figuren toegevoegd. De bron van het werk is dus fotografisch. Wat heeft Dumas hier dan eigenlijk geschilderd? Zwarte mensen of afbeeldingen van zwarte mensen? De titel helpt ons bij deze vraag, het werk heet vertaald 'zwarte tekeningen' en niet 'zwarte mensen' of 'zwarte portretten'. Strikt genomen schildert Dumas niet de mensen maar de afbeeldingen van de mensen. Ze zegt dan ook over haar eigen werk: "Ik schilder geen mensen, ik schilder beelden."⁶

Marlene Dumas laat ons zo nadenken over wat een portret eigenlijk is en misschien is haar werk wel meer abstract* dan je op het eerste gezicht zou zeggen.

WERKPROCES VAN MARLENE DUMAS

In haar atelier heeft Dumas een beeldarchief, ze verzamelt haar hele leven beelden uit kranten, tijdschriften, boeken, ansichtkaarten etc... Op de mappen waarin de afbeeldingen

zitten kun je lezen: 'Jezus', 'Film', 'Porn', 'War'. Het archief is niet heel precies geordend, de thema's volgen de fascinaties van de kunstenaar. Het zijn deze afbeeldingen die de basis vormen van haar tekeningen en schilderijen. Dumas schildert de beelden niet na maar gebruikt ze op een vrije manier. Zo laat ze dingen weg uit een nieuwsfoto, verandert ze de kleuren, ze maakt een close-up* van een gezicht of ze vergroot een element uit een foto, een blow-up*.

Marlene Dumas is een avondmens, daarom werkt ze vaak in haar studio als het al donker is. Ze werkt op de grond. De inkttekeningen maakt ze heel snel, ze laat de inkt vloeien over het papier door het papier te schuiven; ze gebruikt grote kwasten en dan weer kleine penseeltjes voor de details. Toeval en snelheid zijn belangrijk in dit proces. Dumas werkt intuïtief en associatief. Zo bedenkt ze niet vooraf hoe het werk er precies uit moet zien of hoe je het werk moet uitleggen. Dumas ziet de relatie tussen beeld en betekenis als iets wat continu verandert. Ze zegt: "Betekenissen komen en gaan. Een schilderij kan velerlei betekenissen, maar moet op de eerste plaats iets zijn. Zijn gaat voor betekenis."⁷

Een werk van Dumas heeft onveranderlijke fysieke kenmerken, de betekenissen veranderen echter voortdurend. Het is de kijker die betekenis legt in het werk. Dit geldt natuurlijk voor elk beeld maar wat de kunstwerken van Dumas bijzonder maakt is dat er telkens een veelheid aan betekenissen te geven zijn. Bewust worden van hoe je betekenis geeft aan beelden, ofwel hoe je beelden interpreteert, kun je dan ook zien als een onderdeel van haar kunst. Niet alleen haar beelden, haar schilderijen en tekeningen maar ook de beelden die je in je dagelijks leven ziet. Welke invloed hebben die eigenlijk op jou?

★BEGRIPPEN

Oeuvre

De complete verzameling van werken die een kunstenaar heeft voortgebracht.

Apartheid

De scheiding van groepen mensen in een samenleving op basis van hun huidskleur met als doel de macht van de blanke bevolking te behouden. In Zuid-Afrika is de Apartheid voor het grootste gedeelte in 1994 afgeschaft.

⁵ Interview with Marlene Dumas', *Broken White*, tent.cat. Museum of Contemporary Art, Tokio 2007, p.152-153

⁶ Interview with Marlene Dumas', *Broken White*, tent.cat. Museum of Contemporary Art, Tokio 2007, p.152-153

⁷ 'Maken en betekenis: In de marge van Miss Interpreted', *Miss Interpreted*, Van Abbemuseum 1992, p.102-104

Abstract

In de schilderkunst heeft dit betrekking op een kunstwerk of vormtaal waarbij de vormen en kleuren niet de zichtbare werkelijkheid trachten na te bootsen.

Close-up

Een filmische en fotografische techniek waarbij de camera het onderwerp van heel dichtbij in beeld brengt. Het onderwerp vult hierdoor het gehele beeld waardoor de omgeving niet meer zichtbaar is.

Blow-up

Een beeld dat het resultaat is van een uitvergroting van (een deel) van een al bestaand, origineel, beeld.

Marlene Dumas, *The Painter*, 1994, olieverf op doek 200 x 100 cm, The Museum of Modern Art, New York. Beloofde gedeeltelijke schenking van Martin en Rebecca Eisenberg, 2005, copyright Marlene Dumas, foto Peter Cox

WERKVORMEN

Hieronder is een aantal werkvormen te vinden. Met (een keuze uit) deze reeks werkvormen kun je een introductieles samenstellen waarin de leerlingen actief aan de slag gaan met het

werk van Marlene Dumas voordat zij de beeldende lesopdracht van de kunstenaar uitvoeren. Op de website staat een powerpointpresentatie met daarin afbeeldingen van de in de werkvormen genoemde kunstwerken van Marlene Dumas.

Welk beeld weg?

Leerdoel: leerlingen maken een visuele analyse van drie werken van Dumas en kunnen verschillen en overeenkomsten benoemen op het gebied van vorm, inhoud en betekenis.

Verdeel de klas in drietallen. Projecteer de volgende werken naast elkaar: *Schaammeisje*, *The Painter*, *Helena*, 2001.⁸ Vraag aan de leerlingen: als je één van deze drie werken van Dumas uit de reeks zou moeten halen welke zou dat zijn, en waarom? Geef de leerlingen even de tijd dit samen te overleggen en moedig aan dat ze naast het onderwerp en de betekenis van de schilderijen ook aandacht besteden aan beeldende middelen in hun argumentatie. Inventariseer de gemaakte keuzes klassikaal. Sluit de werkvorm af door aan te geven dat er geen goed en fout antwoord is, maar dat het geven van betekenisvolle argumenten belangrijk is. Argumenten worden betekenisvol als ze ondersteund worden door veel waarneembare bewijzen.

Kijken door andermans ogen

Leerdoel: leerling leert een kunstwerk gedetailleerd te bekijken en te omschrijven en reflecteert op het belang van titels in het werk van Dumas.

Verdeel de klas in drietallen. Laat één van de drie zijn of haar ogen sluiten. Projecteer vervolgens één minuut het werk *The Painter*. De twee andere leerlingen noteren in stilte zoveel mogelijk waarneembare kenmerken van het werk. Na één minuut, verdwijnt de projectie en tekent de leerling die zijn ogen dicht had, met bijvoorbeeld kleurpotloden, het werk aan de hand van de observaties en aanwijzingen van de twee andere leerlingen. Projecteer na enkele minuten tekenen opnieuw het werk en laat de leerlingen de tekening vergelijken met het origineel. Inventariseer klassikaal welke onderdelen van het werk de meeste drietallen misten? En welke juist niet? Projecteer vervolgens de volgende mogelijke titels in de klas: *Man Kind*, *Not from here* en *The Painter*. Laat de leerlingen in drietallen overleggen welke titel zij denken dat bij het werk hoort (de

⁸ Je kunt de werkvorm herhalen met andere werken. Kies steeds drie werken die ook veel met elkaar gemeen hebben dat zorgt voor meer creatieve antwoorden, bijv. *Stern*, *Lucy* en *Alpha*.

eerste twee zijn titels van exposities van Marlene Dumas). Laat ze vervolgens hun bevindingen delen met een ander drietal. Sluit de werkvorm af met een inventarisatie van de antwoorden en vertel de correcte titel.

Marlene Dumas, Schaammeisje, 1990, olieverf op doek, 60 x 50 cm, Particuliere collectie, Nederland, courtesy Paul Andriessse, Amsterdam, copyright Marlene Dumas, foto Peter Cox

Van Foto naar Kunstwerk

Leerdoel: leerlingen kunnen uitleggen met welke beeldende middelen Dumas haar fotografisch bronmateriaal veranderd.

Verdeel de klas in drietallen. Geef de groepjes een afbeelding van een werk van Dumas en geef het fotografische bronmateriaal waarop Dumas het werk baseerde. Geschikte werken voor deze werkvorm, waarbij het bronmateriaal op internet te vinden is, zijn: *The Neighbour*, foto van Mohammed B. uit de krant, *Elizabeth Eybers*, portret van Elizabeth Eybers, *Nuclear Family*, foto van Andre van Noord getiteld *Voor de Baby*. Je kunt ook kiezen om de leerlingen de foto's te laten zoeken. Vraag de drietallen de volgende drie vragen te beantwoorden. Op welke manier heeft Dumas de foto's veranderd? Wat is het effect van deze veranderingen? En welk beeld vinden jullie sterker, de bron of het werk van Dumas en waarom? Leerlingen presenteren heel kort voor de klas de resultaten van hun visuele onderzoek.

Marlene Dumas, Helena 2001 nr. 2, 2001, olieverf op doek, 200 x 100 cm., particuliere collectie, België, courtesy Zeno X, Gallery, Antwerpen, België, copyright Marlene Dumas, foto Peter Cox

Verschillen meisjes- en jongensogen?

Leerdoel: leerlingen reflecteren op de rol die (hun) gender heeft op (hun) interpretatie van beelden.

Projecteer een werk van Dumas in de klas, bijvoorbeeld *Magdalena (Newman's Zip)*. Laat elke leerling de volgende drie zinnen afmaken. Als ik naar dit werk kijk dan zie ik... Wat me opvalt is... Het doet me denken aan... Vraag eerst aan (een deel van) de meisjes in de klas om hun zinnen klassikaal voor te lezen. Vraag vervolgens aan (een deel van) de jongens dit te doen. Is er een duidelijk verschil tussen hoe jongens en hoe meisjes dit werk interpreteren? Zo ja, hoe komt dit eigenlijk?

One Minute Icons

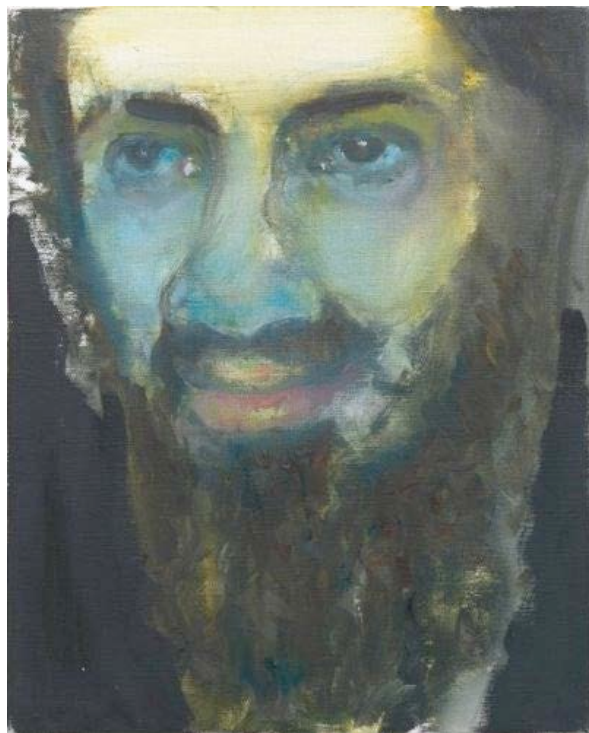
Leerdoel: leerlingen experimenteren met snelheid in het maken van portretten en reflecteren op de beeldvorming rond iconische figuren.

Leerlingen zitten in groepjes van vier of vijf met schetspapier en materiaal waarmee ze snel kunnen tekenen, bijvoorbeeld: Oost-Indische inkt en penseel, houtskool of krijt. In een minuut tekenen ze telkens een iconisch figuur. Na elke minuut vergelijken ze in het groepje hun tekeningen en kiezen ze de beste uit. Je bespreekt heel kort de resultaten. Waarom heb je dat portret gekozen? Is de persoon herkenbaar? Waaraan? Hoe kom je aan het beeld van deze persoon?

Geschikte 'iconen' voor deze opdracht: Jezus, Justin Bieber, Osama bin Laden, Barack Obama, de directeur of afdelingscoördinator van de school, mentor van de klas, jijzelf als docent etc.

Bespreek de rol van snelheid en toeval in het werk van Dumas. Laat eventueel het filmfragment 'Marlene in her Studio' zien, hier zie je haar aan het werk:

<https://www.youtube.com/watch?v=fFZt6Zme7A>

Marlene Dumas, Osama, 2010, olieverf op doek, 50 x 40 cm., Stedelijk Museum Amsterdam, foto Peter Cox

Osama a.k.a The Pilgrim

Leerdoel: leerlingen verdiepen zich in de relatie tussen bronmateriaal en het eindresultaat in het werk van Marlene Dumas.

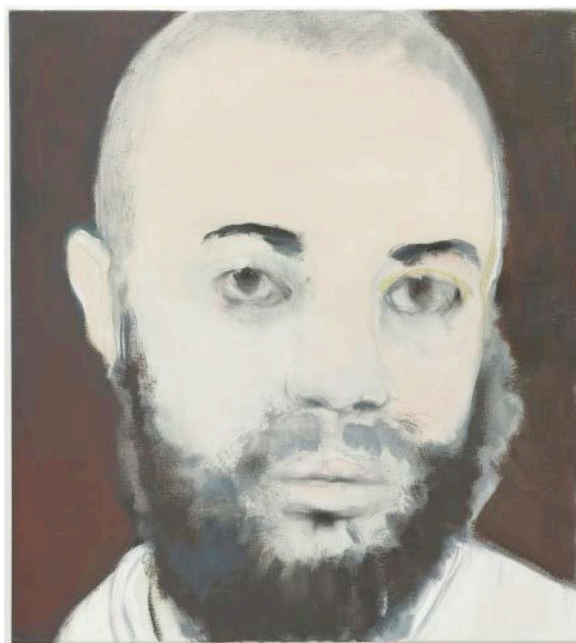
Verdeel de klas in drietallen. Projecteer vervolgens naast elkaar de werken *The Pilgrim* uit 2006 en *Osama* uit 2010 van Marlene Dumas. Vertel klassikaal dat beide werken afkomstig zijn van hetzelfde bronmateriaal. Vraag vervolgens aan de drietallen welk werk zij het beste vinden, vraag om hun keuze te

beargumenteren met visuele bewijzen en laat ze de titels betrekken in hun antwoord. Eventueel kun je leerlingen de fotografische bron op internet op laten zoeken met hun telefoon. Inventariseer klassikaal de resultaten, zijn de drietallen eensgezind? Sluit de werkvorm af met conclusie dat in de werkwijze van Dumas hetzelfde bronmateriaal een heel verschillend eindresultaat kan opleveren.

VRAGEN

Hieronder vind je een aantal vragen die leerlingen zelfstandig kunnen maken ter voorbereiding van de beeldende eindopdracht. Ze kunnen hierbij gebruik maken van de informatiebladen.

Vraag 1. Aan welke eisen vind jij dat een goed portret moet voldoen?

Marlene Dumas, The Neighbour, 2005, olieverf op doek, 90 x 100 cm, Stedelijk Museum Amsterdam, copyright Marlene Dumas

Herken je bovenstaand persoon? Dumas baseerde dit schilderij op een afbeelding van de moordenaar van columnist en filmregisseur Theo van Gogh die om zijn uitgesproken mening over Moslims is vermoord. Titels spelen een belangrijke rol in het werk van Dumas. De titel van dit werk is *The Neighbour*.

Vraag 2. Verandert er door de titel iets aan hoe je het werk beleeft?

Vraag 3. Bedenk vijf andere titels voor het werk? Kies de beste uit. Waarom is die het best?

Dumas heeft meerdere werken die bestaan uit reeksen van losse portretten. Bijvoorbeeld *Black Drawings* en *Models*. Ook het werk, *Jesus Serene* is zo'n voorbeeld.

Vraag 4. Zoek op internet Andy Warhol's reeks portretten van Marilyn Monroe uit 1976 eens op. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen Warhol's reeks en het werk *Jesus Serene* van Dumas uit 1994 dat je hieronder vindt?

Marlene Dumas, *Jesus Serene*, 1994, inkt, aquarel en grafiet op papier, elk 65 x 50 cm, Collectie De Heus-Zomer

Dumas heeft meerdere malen Jezus geschilderd. Hierover heeft ze de volgende uitspraak gedaan: *'Het lichaam van Christus is van meet af aan metaforisch en abstract. Er is geen origineel om te kopiëren.'* – Marlene Dumas, *Tronies*, 2010.

Vraag 5. Van Jezus hebben we inderdaad geen foto's of schilderijen uit zijn eigen tijd en in de Bijbel worden zijn fysieke karakteristieken niet omschreven. Van Marilyn Monroe hebben we juist heel veel beelden. Is er van Monroe dan wel een origineel? Licht je antwoord toe.

Marilyn Monroe is ook door Dumas geschilderd; één van die werken heet *Dead Marilyn*. Dumas baseerde haar schilderij op een foto van de filmster en seksymbool waar zij ligt opgebaard.

Vraag 6. Zoek op internet het werk, *Dead Marilyn* op en vergelijk het met Warhol's versie. Warhol benadrukt vooral de sterrenstatus van Marilyn Monroe, wat benadrukt Dumas in haar schilderij?

Vraag 8. Welke eisen stelt Dumas aan een goed portret, denk je?

Marlene Dumas, *Dead Marilyn*, 2008, olieverf op doek, 38 x 49 cm, Kravis Collectie, copyright Marlene Dumas

EINDOPDRACHT

Leerdoel: de leerling experimenteert met onconventionele manieren om een portret te maken door verschillende technieken en materialen te gebruiken en kan zijn of haar gemaakte keuzes toelichten.

Bekijk met de klas de beeldende lesopdracht van Marlene Dumas.

De lesopdracht van Marlene Dumas

Kies of maak een fotografisch beeld van iemand die je wilt portretteren. Dit mag ook een persoon zijn die je persoonlijk kent. Dit beeld verwerk je in een reeks van zes verschillende portretten. Je krijgt zes verschillende versies van dezelfde persoon. Zorg ervoor dat je ook in je werkwijze ervoor zorgt dat het werk er anders uit komt te zien, werk op de vloer, aan de muur of ga op je kop staan.

Onderdelen van de opdracht

1. Voorbereiding

Leerlingen kiezen een persoon. Zoeken of maken een foto van die persoon en kiezen uiteindelijk één beeld om verder uit te werken.

2. Produceren van portretten

Leerlingen maken een variatie aan portretten. Het is niet de bedoeling om een Dumas na te maken, het gaat juist om het vergroten van de inventiviteit van de leerling. Onderstaande 'tactieken' kun je leerlingen mee geven om genoeg variatie te krijgen:

- Varieer in werkomgeving: Werk op de grond, aan de muur, buiten en binnen, in het donker, met een andere kleur licht, etc.
- Leg jezelf een handicap op: Schilder met links, met je tenen of je mond.

- Experimenteer met het gebruik van verschillende materialen; dikke en dunne penselen, met verf en inkt, etc.
- Schilder in verschillende stijlen: dik, dun, vloeiend, hanteer onnatuurlijk kleurgebruik, etc.

Experimenteer met verschillende gelaatsuitdrukkingen.

3. Selectie en presentatie

De leerling selecteert zes portretten en bedenkt hoe hij of zij deze gaat presenteren. In welke volgorde? Naast elkaar of onder elkaar of misschien wel in een boekje?

4. Titel

De leerling geeft een titel aan het werk die de interpretatie van de kijker stuurt.

TIPS & TRICKS VAN DUMAS

"Nooit wachten totdat de verf is opgedroogd!"⁹

"Waarover mijn tekeningen ook allemaal mogen spreken, ze gaan vooral over de vitaliteit van het gebaar, over snelheid en actie."¹⁰

"Een goed kunstwerk heeft humor nodig, afstand en een goede titel!"¹¹

NABESPREKEN

Laat de leerlingen hun eigen titel op een los papiertje schrijven. Leg ze omgekeerd op tafel. Elke leerling pakt een titel en zoekt het werk erbij, waarvan hij of zij denkt dat het bij de titel hoort.

Ga de werken langs. Klopt de titel bij het werk? Wat is het effect van de titel op hoe je naar het werk kijkt?

Klassikale vragen:

- Wat valt op, welke keuzes zijn er gemaakt?
- Welke van de zes portretten valt het meest op?
- Wat denk je dat de maker ermee bedoelt?
- Zit er humor in het werk?
- Hoe zit het met de beeldende aspecten: compositie, licht-donker contrast, close up, afsnijding?

⁹ *Marlene Dumas The Image as Burden*, Tent. Cat. Stedelijk Museum Amsterdam, 2014, p. 19

¹⁰ *Nom de Personne/Name No Names*, tent.cat. Centre Pompidou, Parijs 2001, p.34-36

¹¹ Boogerd, D. van den (1999) *Marlene Dumas*, Londen, Phaidon

-
Vragen aan de maker

- Waarom heb je gekozen om deze persoon te portretteren?
- Hoe ziet het bronmateriaal eruit?
- Hoe leg jij de relatie uit tussen de titel en het werk?
- Welk portret vind jij het meest bijzonder?
- Als je opnieuw mocht beginnen, wat zou je dan veranderen?

WHAT THE ART?! EXTRA

Filmfragmenten

Video n.a.v. Expositie in het Stedelijk Museum waarin Dumas haar werkwijze toelicht:

http://www.arttube.nl/nl/video/Stedelijk/Marlene_Dumas

Joost Zwagerman over Marlene Dumas in *De Wereld Draait Door*:

<http://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/319836>

Dumas praat over haar expositie in het MoMa in 2009:

<https://www.youtube.com/watch?v=9oJGwiEoj84>

Trailer van de documentaire *Miss Interpreted* waarin je Dumas aan het werk ziet.

<https://www.youtube.com/watch?v=fFZt6Zme7A>